

J. DRZEJ STANISŁAWEK

NOWA INICJATYWA PEDAGOGICZNA: Roczne Studium dla nauczycieli etyki

Warszawa, IX 1993 — V 1994 (w planie kontynuacja od września 1994),
słuchacze: nauczyciele szkół podstawowych i rednich, 120 godz. (30 4-godz. zaj
— wykładów i seminariów), zaliczenie w formie konspektu wybranych tematów.
Organizator: Społeczne Towarzystwo Edukacyjne im. Ludwika Krzywickiego, 02-
644 Warszawa, ul. Odyca 57 (w porozumieniu z kuratorium warszawskim).

Oto zało enia metodyczne wykładów z zakresu podstaw filozofii i etyki oraz
program Studium

I

Główne warto ci i kontrowersje w kulturze europejskiej

Wprowadzenie

1

Ka dy z nas pojawia si na wiecie (nasze ciała — z materii, nasze dusze - ex
nihilu) jako przystosowany do ycia. Przyroda dała ka demu z nas

- 1) w miar sprawne ciało (a wi c zdolno oddziaływania na wiat),
- 2) zmysły i pami oraz umiejtno mylenia zdroworozs dkowego (a wi c
zdolno pozyskiwania, przechowywania i przekształcania informacji),
- 3) stosownie dobrany repertuar naturalnych skłonno ci: pop dy, wra liwo ,
wspólne wszystkim upodobania.

Przyroda wyposa yła w ten sposób ka dego z nas w ci le okre lony program
yciowy i skuteczne rodki jego realizacji. Ka dy posiada wi c dobrze funkcjonuj cy
regulator własnego zachowania (tzn. pop dy, oparte o wspólń dla wszystkich
wra liwo), sprawny analizator bod ców (tzn. umysł) oraz sprawny realizator d e
osobniczych (tzn. sprawnoci fizyczne).

Przez tyśce lat to wyposa enie (nazwijmy je natur ludzk) wystarczało czło-
wiekowi. I gatunek, i jednostki zupełnie przyzwoicie dawały sobie rad . Człowiek
przetrwiał (setki tyścy lat!), a jego ówczesne zachowanie nie przysparza biologom
powa niejszych trudno ci interpretacyjnych. W ka dym razie niewiele wi kszych

ni *behavior* wilków lub szympansa. Sterowalny i przewidywalny dyl — wszyscy razem i ka dy z osobna — w taki sam sposób do takich samych celów.

Có , za spraw nie do ko ca wyja nionych okoliczno ci ta prosta sytuacja uległa zmianie. W ycie ludzkie wnkn ła kultura. *Homo sapiens* stał si w pełni człowiekiem Jego sprawno ci fizyczne wsparła kultura materialna; jego sprawno ci intelektualne — kultura materialna i kultura duchowa.

2

Nowe narz dzia i umiej tno ci same w sobie nie s jeszcze wielk rewelacj . Nie jest rewelacj , e kto sił r k wspiera d wigni , zdolno postrzegania — mikroskopem, a zdolno zapami tywania — zapisem komputerowym, je li wszystkie te udogodnienia słu tym samym celom, co kiedy : przetrwaniu genetycznemu (tzn. rozmno eniu si) i przetrwaniu somatycznym (osobistemu), poł czonemu z minimalizacj cierpie . Tb na razie taki sam program yciowy, co u dinozaura czy australopiteka Owszem, podziwia mo na pot g nowych zdolno ci, ale nie samo ich wykorzystanie.

W kulturze zadziwia co innego: wytwory, które z punktu widzenia walki o przetrwanie niczego konkretnego nie daj . Mo na zrozumie obecno okien w cianach domów (wpuszczaj wiatło) — ewentualnie parapetów (mo na na nich co postawi), ale trudno wyja ni w podobny sposób obecno kwiatów i firanek. Równie zagadkowe okazuje si istnienie sztuki, nauki, filozofii. Tak e etyki. Niew tpliwie zaspakaj jak potrzeb człowieka, lecz przecie nie tak , która ł czy si z pomy lno ci organizmu.

Kultura: ów sztuczny wiat wokoło i w duszy człowieka ma sw cz praktyczn (ta zawsze czemu słu y) i sw cz apraktyczn . Ta niczemu nie słu y. Obie nakładaj si na siebie.

Przyjrzyjmy si dla przykładu szkole. Dostarcza uczniom wiedzy i umiej tno ci, u ytecznych na co dzie . Jednocze nie przeciwstawia si barbarzy stwu. Zwalcza tupet („pewno siebie”) i cwaniactwo („zaradno ”) — nawet je li w yciu znacz one wi cej ni ucziwo , po wi cenie, opanowanie nami tno ci. Przynajmniej powinna to czyni .

3

Odró nijmy kultur materialn : rozliczne urz dzenia i umiej tno ci, słu ce do przekształcania materii, oraz kultur duchow . Tworz j :

1) d enia obce zwierz ciu — a wi c d enia ku celom (warto ciom) nieutyli-tarnym,

2) przekonania obce zwierz ciu — a wi c przede wszystkim tezy filozofii,

3) reakcje na wiat i upodobania nie spotykane w wiecie zwierz t

Kultura materialna jest w swej istocie praktyczna. Stanowi tym samym przedłu- enie natury. Jest dzi ki temu jednolita i przewidywalna, jednolita i przewidywalna jest bowiem sama natura. Takie te musi by jej przedłu enie. Wiadomo, czego spodziewa si po obrabiarce. Znacznie mniej wiadomo, jak zachowa si człowiek, który j obsługuje.

Kultura duchowa jest apraktyczna. W konsekwencji nie jest jednolita i pełno w niej wykluczania. Sprzeczne s wzajemnie warto ci, przekonania, reakcje na wiat, upodobania. Co jeden człowiek uwa a za prawd , dobro i fałsz — i do czego

w zwi zku z tym d y, inny uzna, by mo e, za fałsz, zło i brzydot . Ta sprawa, powszechnie znana, istotnie wpływa na nauk etyki.

4

Etyka opisowa bada, jak ludzie post puj , jak uzasadniaj swoje czyny i jakie s faktyczne przyczyny ich zachowania. Etyka normatywna wskazuje, jak nale y post powa . Etyka formalna („metaetyka”—jak cz sto si dzisiaj mówi) wskazuje relacje mi dzy warto ciami.

W ka dym ze swoich działów etyka si ga po rozumowania. W oparciu o obserwacj wiata albo własne intuicje etycy przyjmuj pewne s dy jako prawd i pewne inne z nich wnioskuj , wnioski odnosz do rzeczywisto ci (a wi c je weryfikuj), poprawiaj zało enia — i ponownie dedukuj . Tak post puj i etycy, i nauczyciele etyki. Tym wła nie etyka ró ni si od wychowania moralnego, e nie poucza, lecz rozwa a — i tym wła nie ró ni si lekcja etyki od lekcji wychowawczej. Na lekcji wychowawczej wytykamy uczniom ich bł dy, strofujemy ich, zach camy do poprawy — ale przecie nie dyskutujemy nad słuszo ci naszych zalece . W sporze wychowawczym ucze nigdy nie jest dla nas partnerem. Z urz du racja jest po naszej stronie.

Na lekcji etyki rzecz si ma inaczej. Tu pojawiaj si ró nice stanowisk i tutaj si dyskutuje. Tu przekonuje nie autorytet, lecz siła argumentu. Wszelkie efekty wychowawcze (i wszelkie inne efekty!) wynika musz — po rednio — z filozoficznej analizy problemu.

5

Ka d kwesti dotycz c ludzkiego post powania mo na dyskutowa długo i zawiłe, jednak wcze niej lub pó niej (cho najcz cie j u po kilku krokach) spór prowadzi ku jednej z podstawowych kontrowersji filozoficznych. Albowiem u podło a wszelkich rozstrzygni aksjologicznych i yciowych tkwi rozstrzygni cia fundamentalnych kontrowersji ideowych, wyst puj cych w kulturze. Kontrowersje te uchwytuje i poddaje analizie filozofia.

Zilustrujmy powy sze twierdzenie przykładem. W piosence piewa si „miło ci wszystko wybacz”. Czy faktycznie miło wszystko wybacza, a mo e nawet wszystko usprawiedliwia? Aby odpowiedzie , odczytajmy metafor zawart w piosence. Zgodnie z pierwsz interpretacj :

„miło wszystko wybacz”

prawdziw miło (osob prawdziwie zakochan) poznajemy po tym, e wszystko wybacza

(X kocha Y-ka X wybacz Y-kowi wszystkie jego czyny);

zgodnie z interpretacj drug :

„miło wszystko wybacz”

prawdziwa miło wszystko usprawiedliwia (o czyn powodowany miło ci nigdy nie nale y mie pretensji)

(X kocha Y-ka Y powinien wybacz X-owi wszystkie czyny, których motywem jest miło).

Pierwsze uj cie okazuje si samopotwierdzaj cym si niefalsyfikowalnym kryterium prawdziwej miło ci (prawdziwa miło wszystko wybacza, poniewa prawdziw miło wszystko wybacza; po tym wła nie j rozpoznajemy) i trudno o nim

sensownie dyskutowa. Rozwa my uj cie drugie. Czy rzeczywi cie o czyn motywowany trosk lub miło ci nie wolno mie pretensji — niezale nie od jego faktycznych skutków? Czy nale y wybaczy matce, która chroni c dziecko przed bł dem i nieszcz ciem przez nadmiar opieki ubezwłasnowalnia je, i czy nale y usprawiedliwi tyrani, która w trosce o poddanych ciemi y ich przez pokolenia? Czy, mówi c ogólnie, wybacza wszelkie nieszcz cia, szkody i zbrodnie dokonane w intencji dopomo enia ukochanym ludziom?

Odpowied zale y od rozstrzygni cia dwu kwestii. Pierwsza dotyczy psychologii, druga aksjologii. Po pierwsze, musimy stwierdzi, czy kto mo e by a tak za lepiony (miło ci), aby nie widzie, e szkodzi ukochanej osobie. Po drugie, musimy ustali, czy dobra wola zwalnia z odpowiedzialno ci. Gdy kto działa w złej wierze: gdy pragnie zła i zło powoduje, konkluzja jest oczywista. Gdy jednak działa w dobrej wierze, a negatywne konsekwencje s jedynie nieprzewidzianym i niezamierzonym skutkiem? Co przewa y: skutki czy intencje? Jak rozstrzygn t fundamentaln kontrowersj?

Wi kszo czytelników wska e na intencje. Co jest bowiem wi ksz zbrodni: zabra komu ostatni kromk chleba (złe skutki), my l c, e to trucizna (dobra wola), czy zabra komu trucizn (dobre skutki), my l c, e to jego ostatnia kromka chleba (zła wola)?

6

Podsumujmy i wyprowad my wnioski.

Zaj cia z etyki mog słu y różnym celom, jednak bez wzgl du na ich zamiśl, słuchaczy i osob nauczyciela, podobny b dzie ich przebieg i podobna b dzie tematyka. Ze swej natury s miejscem analiz i dyskusji nad yciem i post powaniem człowieka. Lud mi kieruj przyrodnicze skłonno ci, jednak aby zrozumie człowieka, tzn. zrozumie cele, ku którym zmierza, i decyzje, jakie podejmuje, trzeba pozna kultur.

Etyka i filozofia nie s konieczne do ycia. To luksus ludzi zasmuconych. Od czasu do czasu jednak ka dy po niego si ga tak jak my l ce zwierz: szympan, delfin lub papuga, w trudnej sytuacji wzbudza drzemi ce w nim pierwiastki rozumu i wiadomo ci — i cho na chwil upodobnia si do *homo sapiens*, tak człowiek, którego trapi kłopoty yciowe, zwraca si ku filozofii. My li i zastanawia si nad wiatem, chce go zrozumie, pozna siebie, dowiedzie si, po co yje. On, *homo sapiens* — obecnie i *cogitans* — odczuwa w takiej chwili potrzeb „filozoficznej samo wiadomo ci”. Aby j osi gn, nie wystarczy wczu si w dr enia własnej duszy. Potrzeba jeszcze pracy umysłu. Aby zrozumie wiat i ludzi, aby pomóc w tym innym osobom, nale y pozna filozofi. Ta okoliczno okre la tematyk wi kszo ci wykładów. W drugiej cz ci zaj słuchacze poznaj bogaty zestaw wskazówek metodycznych. Cz pierwsz po wi camy teorii. Zgodnie z ide, przedstawion w punkcie 4, uka emy słuchaczom podstawowe kontrowersje filozofii europejskiej — osobno ich istot, osobno ich histori i obecno w poszczególnych okresach kultury europejskiej, i osobno ich odniesienie do wybranych warto ci etycznych.

II

Program Studium**Cz teoretyczna****A. Podstawowe kontrowersje w filozofii i etyce — 24 godz. (wykład)**

1. Empiryczna metoda poznania wiata. Metoda rozumowa. Spór o naturę filozofii
2. Mitologia, filozofia, nauka. Zarys dziejów kultury
3. Filozofia i etyka na przestrzeni dziejów
4. Spór o drogę do prawdy: racjonalizm a irracjonalizm (I)
5. Spór o drogę do prawdy: racjonalizm a irracjonalizm (II) Metoda naukowa w etyce
6. Spór o budowę i funkcjonowanie wiata
7. Psychofizyczna konstrukcja człowieka. Koncepcje człowieka. Kontrowersje wokół natury ludzkiej
8. Los człowieka: podstawowe spojrzenia Statystyczna natura wiata i jej konsekwencje dla ludzi
9. Wiara i religia
10. Wartości użyteczne a wartości autoteliczne. Kultura współczesna a kultura tradycyjna
11. Główne problemy etyki (I)
12. Główne problemy etyki (II). Współczesne koncepcje polityczne

B. Główne idee myśli europejskiej—zarys historyczny —18 godz. (wykład)

1. Główne wiary człowieka i ich periodyzacja
2. Poglądy starożytnych i ich ujęcie w filozofii
3. Filozofia renesansowa i racjonalizacja prawd wiary chrześcijańskiej
4. Odrodzeniowy humanizm a reformacyjna nieufność do natury ludzkiej
5. Filozofia epoki baroku
6. Idee o wieczeniu i romantyzmu w filozofii XIX wieku
7. Pluralizm ideowy współczesności
8. Kryzys ideowy współczesności
9. Aktualne kontrowersje etyczne. *New Age*

C. Etyka: główne wartości — 12 godz. (konwersatorium)

1. O sprawiedliwość
2. Czy szczęście osobiste jest godnym celem życia?
3. Tolerancja i jej granice
4. Humanizm dawniej i dziś
5. Patriotyzm a nacjonalizm
6. Prawa człowieka

Cz metodyczna**A. Metodyka nauczania etyki — 14 godz. (wykład)**

1. Wybór celów zajęć. Programy z zakresu etyki i ich oferta tematyczna

2. Metoda naukowa i jej komponenty logiczne. Metoda naukowa w etyce (na wybranych przykładach)
3. Analiza logiczna problemu (na wybranych przykładach)
4. Przygotowanie i konstrukcja zaj
5. Prowadzenie lekcji: główne zasady
6. Prowadzenie lekcji: kilka kwestii szczegółowych. Problem utrwalenia wiadomości
7. Literatura z zakresu etyki i filozofii oraz jej wykorzystanie

B. *Etyka: główne wartości* — 16 godz. (seminarium metodyczne)

1. Dobro człowieka
2. Prawo do wolności i jego zakres
3. Szacunek wobec ludzi
4. Ascetyzm — wróg publiczny nr 1?
5. Naturyzm i natury
6. Etyczne problemy medycyny (oferta dla dzieci; oferta dla młodzieży)
7. Naczelne wartości życia ludzkiego; religia a etyka
8. Wdzięczność i wytrwałość — wartości niedoceniane

C. *Etyka w szkole — spojrzenie psychologa* - 8 godz. (wykład z elementami dyskusji)

1. Rozwój pojmów moralnych dziecka. Ocena uczuciowa zjawisk życia. Postawy
2. Mechanizmy psychiczne przyswajania pojmów moralnych i zasady postępowania pedagogicznego
3. Metody pedagogiczne
4. Wpływ otoczenia społecznego i kultury oraz błędów wychowawczych na zaburzenia w rozwoju moralnym

D. *Etyka w szkole — spojrzenie polonisty* - 8 godz. (wykład z elementami dyskusji)

1. Kwestie etyczne na lekcjach polskiego: sposób podejścia
2. Jak wykorzystywać literaturę szkolną na lekcjach etyki
3. Lektury w szkole podstawowej: przegląd problemów etycznych
4. Lektury w szkole średniej: przegląd problemów etycznych

E. *Szkoła a etyka* — 12 godz. (cykl dyskusyjny)

1. Filozoficzne przesłanki pałdcentryzmu a szkoła tradycyjna
2. Reformowa szkoła, uczeń czy rodziców?
3. Wychowanie seksualne — w szkole czy poza szkołę?
4. Etyka w szkole podstawowej (spotkanie z autorem programu)
5. Etyka w szkole średniej (spotkanie z autorami programu)
6. Czasopisma filozoficzne lat 90. (spotkanie z redaktorami czasopism filozoficznych)

oraz

Inauguracja (wrzesień) i **Zakończenie** (maj) kursu